

ընդ գործուածքներուն հաւասար լաւ ձեռագործներ կ'եղէին :

Կրօնական նախապաշարմունքները երկայն ատեն պատճառ եղան Եւրոպիոյ մէջ այս արուեստիս ետ մնալուն , որովհետեւ հեթանոսաց ձեռքով կը բերուէին . բայց աս նախապաշարումն վերացուեցաւ Եւրոպացւոց իյնալէն ետեւ . 1806 և 1807^{ին} մեծին Վաթիկանի հրամանաւ բամբակի մշակութիւնը մտաւ Գաղղիոյ մէջ . և թէպէտ բաւականապէս յաջողեցաւ՝ բայց շուտով նորէն թողուեցաւ :

1736^{ին} բամբակէնին , որ այսօրուան օրս հիւսիսային Եւրոպիոյ հարստութեան աղբիւրն է , հաճոյից համար տնկուած բոյսերէն մէկն էր , որով 1784^{ին} ութ հակք Եւրոպիոյ բամբակէն Եւրոպիոյ մասնէն ատեն մաքսատունը թող չտուաւ , որովհետեւ Սիւրբալ նահանգները չէին կրնար այնչափ մեծ քանակութեամբ բամբակ Եւրոպիոյ մայրնել :

1790^{ին} բերած բամբակնին հասաւ մինչև 80 հակք :

1853^{ին} 3,262,882 հակք . որոնց արժէքն էր 600 միլիոն Ֆրանք : Եւրոպայի տարին աշխարհիս մէկալ մասերէն ալ ելեր է .

Հնդկաստանէն	600,000 հակք .
Եսիայէն առ առաւելն	366,000 ”
Մեքսիկայէն և հիւս . Եւրոպիայէն	112,000 ”
Պրէզիլէն	100,000 ”
Եսիայէն	112,000 ”
Եսիայէն	80,000 ”
Ռուսիոյ տեղերէ	65,000 ”

Եւրոպայի ամենուն բովանդակութիւնը գրեթէ եղեր է 4,700,000 հակք բամբակ . որ միջին հաշուով 150 հազարաւոր բուրգին 700 միլիոն հազարաւոր բամբակ ըսել է :

Եւրոպիոյ մէկու մը չափազանց տեսնուի բամբակին աս աստիճանի կիրառութիւնը , բայց պէտք է մտածել որ բամբակը ամենայնազգաց գործածելի նիւթ մը եղած է հիմա , ամենաբարբարոս ազգերէ սկսեալ մինչև ամենէն քաղաքականացեալ ազգաց մէջ , յետին աղքատէն սկսեալ մինչև ամենէն հարուստը :

Յետին ժամանակներս Հնդկաստան՝ որ հնուց ի վեր բամբակի մշակութեան երկիր սեպուած էր , երկու ազգաց յառաջագիմութեամբ շատ ընկաւ : Սիւրբ Սիւրբալ նահանգաց մէջ բամբակի մշակութեանը առաջ ելութիւնն պատճառաւ և մէյմ՝ ալ Եւրոպիոյ մէջ գործարաններուն շատնալովը : Սիւրբալ ինչպէս կ'ըսէ Յովհ . Սիւրբալ . “ Եւրոպիոյ 50 տարի առաջ բամբակեղէնի ծրար մը չէր գործածուէր որ Հնդկաստանէն եկած չըլլար . իսկ հիմա 25 տարի կայ որ հոն ծրար մը բամբակեղէն չգործածուիր որ Հնդկաստան չինուած ըլլայ . որովհետեւ բոլոր Եւրոպիայէն կ'երթայ , որով կերպով մը այս ուրիշ բան ըսել չէ , եթէ ոչ գետը իր աղբերը դարձնել , ” :

Կոշիկ և Լաւէ :

1807 տարւոյն ձմեռուան մէջ մօտ տասուերկու տարուան տղայ մը , ամէն առաւօտ ձեռքերը գրպանը դրած Եւրոպիոյ Հոգեգիւղի փողոցին մէջ վեր վար կը վազէր որ տաքնայ : Սիւրբալ նայելով խեղճ ծնողաց զաւակ չէր երևար՝ այլ միայն երեսի վրայ ձգուած տղայ մը ըլլալը կը տեսնուէր . վասն զի կէս ձմեռուան և կէս մը ամառուան հազած զգեստը յայտնապէս կը ցուցնէր որ ծնողքը հոգ չէին տանէր վրան : Հայրը շատոնց մեռած էր , իսկ մայրը կրկին անգամ ամուսնացած ու միշտ վատառողջ էր . և աս երկրորդ երեկը իրեն բանին գործքին զբաղած , անփոյթ էր որդւոյն դաստիարակութեանը հոգ տանելու , և կը թողուր որ տղան ասդին անդին թափառական քալէ :

Եւրոպիոյ տղան իր կողմանէ չափը չէր անցնէր , այլ միշտ նոյն մէկ երկու փողոցին մէջ միայն վեր վար կը վազվէր , առանց նոյն տեղերէն հեռանալու : Եւրոպիոյ մեծ զբաղմունքն էր խանութներուն վրայի անունները դիտել , և վաճառուց խոշոր գրեթէ գրուած

ցուցակը և տանց թուանշանները ուշի ուշով նայիլ. և աս բաներուս համար զարմանալի ու նորօրինակ հետաքրքրութիւն մը կ'երևցնէր : Ատու մը կէս կոյր պառաւ մը ան ճամբէն անցնելու ժամանակ տեսնալով աս տղան՝ որ գլուխը վեր տնկած իր սիրելի տոմսակներուն կը նայէր, պոռաց ըսելով .

— Այ պզտիկ, աչքերդ աղէկ սուր են . ըսէ ինծի թէ արդեօք 19-ր թիւը հասեր եմ, և իրաւցընէ դրան վրայ գրածախի նշան կայ :

Տղան կարմրեցաւ ու պատասխան չկըրցաւ տալ :

— Հրամմեղէս, տիկին, ըսաւ, անդին եկող տղայ մը . 19-ր թիւին առջէն ես, ու փնտռած գրածախի խանութիդ գիմաց :

— Ո՛հ, ըսաւ, երկրորդը, կուշտ մը ծիծաղելով, Ո՛հ սըւոր նայէ, ատ հասակը հասեր է ու դեռ կարդալ մը չգիտեր :

— Անանկ է, վասն զի զիս դպրոց չեն խաւեր . թէպէտ հօրուս ինծի շատ ճամբորդութիւններ ընել տուաւ որով խել մը քաղաքներ տեսեր եմ, բայց ամենեւին գիրք մը տեսած չունիմ և ասոր համար սիրտս վշտացած է . ա՛հ, թէ որ կարդալ գիտնայի : — Այ աս խօսքերս այնպիսի ձայնով մը ըսաւ որ քովի տղան զգացուելով,

— Ետ դժուար բան մը չէ, ըսաւ . առաջ պէտք է գրերը ճանչնալ :

— Վէշն ալ ան է որ չեմ ճանչնար, ըսաւ միւսը :

— Աղէկ ուրեմն, նայէ : Ահա ասիկ առջի գիրը Գ, կ'ըսուի, քովինը Բ . և այսպէս կարգաւ գրածախ բառին բոլոր գրերը ցրցուց : Ապց որովհետեւ այնպէս ալփաբետը ամբողջ չէր ըլլար, ուրիշ խանութի մը առջև գնացին, անկէջ ալ ուրիշի մը ինչուան որ խեղճ տղան բոլոր գրերը տեսաւ, և ամէն մէկ գիրը տեսնելուն միշտ մտքէն կ'ըսէր . պիտի ջանամ միտքս պահել : Այ իրաւցընէ չմոռցաւ :

Վրանի մը շաբաթ ետքը, ձեռքը թղթի կտոր մը անցնելով, որուն մէջը

շաբար պլլուած էր, սկսաւ ջուրի պէս կարդալ իր հօրուին առջև, որ

— Անչ, կարդալ գիտես, հարցուց շիոթած կերպով մը տղուն . վասն զի աս բանս տեսնալը իրեն համար աղէկ յանդիմանութիւն մըն էր . ո՞վ վքեզ ասանկ գիտուն ու իմաստուն ըրաւ :

— Ճամբէն անցնող պզտի տղայ մը . առաջին դասն իրմէ առի, վերջը ես ինծի վարժապետ եղայ :

Հօրուն բան մը չըսաւ, բայց երկրորդ առտունէ սկսեալ զտղան մօտիկ դպրոց մը սկսաւ խաւել որ Առաջին դպրոց կ'ըսուէր . հոն իրեն տարիքին համեմատ վարժապետ մը գտնելով՝ քիչ ատենի մէջ անանկ յառաջադիմեց որ վարժապետներն ալ անցուց :

Անթերցողաց անշուշտ հետաքրքրութիւնը կը շարժի իմանալու թէ ի՞նչ էին աս երկու տղաքը . առաջինն, այսինքն անիկայ որ խանութներուն վրայի գրուածքներէն կարդալ սովորեցաւ կ'ըսուէր Առաջ, որ դեռ նոր մեռաւ 64 տարուան, Ետքալ վարժարանին վերատեսուչը . միւսն՝ այսինքն անիկայ որ գրերը ցրցուց կ'ըսուի Ամէ՛ գաղղիացուց երեւելի մեքենագէտը : Առաջ մեծաքայլ ու գեղեցիկ ընթացքով մը դաստիարակութեան մէջ առաջ գնաց . տաւ սուերկու տարուան, ինչպէս տեսանք, դեռ կարդալ չէր գիտէր . տասնութնը տարուան Սարգարանին մէջ վարպետ եղաւ և 29 տարուան իրեն առաջին դպրոցը բացաւ :

Այս վերի դրած զուարճալի դէպքը առինք Ասորի օրագրէն որուն ստուգութեանը վրայ տարակոյս չկայ, որովհետեւ նոյն իսկ իրենց պատմածէն առնուած է : Անչպէս վերը տեսանք երկուքն ալ Վաղղիոյ մէջ անուն ունեցող անձինքներ են, յորոց Առաջ անցեալ տարի մեռաւ, իսկ Ամէ դեռ ողջ է . հոս երկուքին վրայ ալ համառօտ տեղեկութիւն մը տալը աւելորդ չենք սեպեր, աւելի ցուցնելու համար թէ ինչպէս շատ անգամ մեծամեծ հանձարներ երեսի վրայ մնալով կ'անջա-

նան, և թէ ոչ ինչ առիթ մը հանձարը դուրս ցատկեցընելու պատճառ կ'ըլլայ երբեմն, ինչպէս հանդիպեցաւ Վուպոյին:

Եւս նշանաւոր անձը ծնած է Ռարիզ 1795 յունիսի 10: 1814^{ին} իր ուսմունքները լմնցուց, Ռարիզ պաշտպաւնողներէն մէկն եղաւ և նոյն տարին ալ ամուսնացաւ. հինգ վեց տարի լէնթ-Վարպ ըստած դպրոցին մէջ գեղեցիկ դպրութեանց ու լատիններէնի վարժապետ եղաւ. 1820^{ին} հասարակաց վարժոց մը բացաւ որ Ռարիզու մէջ նշանաւորներէն մէկն եղաւ: Եւս վարժոցիս ինամատարութիւնն ընելու միջոցը, նաև 1830^{ին} քաղաքական յեղափոխութեանց մէջն ալ մեծ մասն ունեցաւ: Յեղափոխութեան գործը կատարուելէն ետքը իրեն վարժոցը Վուպոնի ըստած վարժոցին հետ միացուց, որուն հետքիչ ետքը միացաւ նաև Շալինիերի ըստած վարժոցն ալ, որով խիստ շատ բազմաթիւ աշակերտներ ունեցաւ:

1846^{ին} Ռարիզ քաղաքը գնեց իրմէ այս վարժոցը և անուանեց վարժոց Շաբդալի, որ առաջուց Փրանկիսկոս առաջինի վարժոց կ'ըսուէր. Վուպո այս վարժոցիս տեսուչ անուանուեցաւ, և իրեն արթուն հսկողութեամբը լաւ կառավարելով, շատ ընտիր վարժապետներ ընծայեց Վաղղիոյ:

Վաղղի հիմա իրեն գրաւորական երկասիրութեանցը՝ Վուպո բաւական անուն ունեցող տաղերգակ հեղինակներէն մէկն է, և խել մը թատերական խաղեր ունի Տէնոյ ստորագրութեամբ, որ երկու անուանց վերջաւորութենէն շինած է, այսինքն մէյմը իր անունէն Վուպո (Goubaux) և մէյմ՝ ալ իրեն գործակցին անուան վերջաւորութենէն որ է Պէօտին (Beudin). ընդ ամէնը երեսունէն աւելի խաղ ունի: Տաղերգութիւններէն դուրս ունի ընտիր թարգմանութիւն մը Սվրատիոսի, և երկասիրութիւն մը Ստուերագիր Վաղղիական բարուց անուանեալ, և խիստ շատ յօդուածներ օրագրաց համար: Վուպո

մեռաւ անցեալ տարուան սեպտեմբերի մէջ:

Եւս Վուպոյի կարգաւ սորվեցընողը ծնած է 1795^{ին}. անուանի չափաբեր և անգամ Վաղղիական վարժոցին. 1816 տարւոյն բազմարուեստից դպրոցէն ելլելով մէկէն տէրութեան ծառայութեան մէջ մտաւ իբրև ճարտարապետ հանքաց: Վաղղիոս դառնալով բազմարուեստից դպրոցին մէջ բնաբանութեան վարժապետ դրուեցաւ, ուր որ նոյն պաշտօնը փառօք կատարեց մինչև 1845, և անկէ վերջը քննիչ անուանուեցաւ նոյն դպրոցին մէջ: 1848^{ին} Վաղղիական վարժոցին մէջ չափաբերութեան վարժապետ կարգեցաւ: 1843^{ին} Վիտուութեանց ճեմարանին անգամ ընտրուելով իր ուսումնական խորունկ քննութեանցը համար պսակուեցաւ: Շատ անուն հանած է առաջականութեան վրայ գրած դասերովը: Վարձեալ հրատարակած է բնաբանութեան ընթացք մը որ Վաղղիոյ մէջ ամենէն ընտիրներէն մէկը կը սեպուի: Եսնցմէ դուրս խիստ շատ ուսումնական յօդուածներ հրատարակած է ամէն տեսակ նիւթոց վրայ ուսումնական օրագրաց մէջ:

Մումագլոշիս կմախք:

1852^{ին} Ռուցցոլի գաւառին մէջ հին Վումա քաղաքին քովերը շէնքի մը յատակ փորեցին, զոր Լուչէա հռոմայեցի տոհմը կանգներ էր, և գտան գերեզման մը հիւսիսային կողմի մուտքը աղիւսով ցոյցուած: Երեսի կողմը ճերմակ ծեփով մը պատած էր. և շատ մը փոքրիկ սրուակներու, կանթեղներու և սափորներու հետ՝ չորս կմախք կային: Սեփ գարմանք պատեց ներս մտնողները երբոր տեսան այն կենդանանման կրմախքները, գլուխնին և վիզերնին անաւրատ մնացած, աչուքնին բաց և դեռ փայլուն: Բայց երբոր շօշափեցին՝ երկու գլուխք մէկէն քայքայեցան, որոնք բոլորովին պարապ ու ամենաբարակ